

VATAI GÁBOR

Az Arany Horda külpolitikája a XIII. század második felében

A XIII. század közepére a Kínától egészen a Kárpátok lejtőjéig elnyúló steppevidék a Mongol Birodalom alá tartozott, amely néhány évtized alatt a történelem valaha volt legnagyobb összefüggő területű államává vált. Egysége azonban nem tartott sokáig. Möngke nagykán 1259-es halálával a birodalom felbomlott, és helyén a Dzsingiszida-dinasztiák által kormányzott utódállamok jöttek létre. Ezek közül most a legnyugatibb, az Arany Horda¹ történelmének kezdeti szakaszával kívánok bővebben foglalkozni. A hajdani mongol birodalom ulusza a XIII. század második felében Berke kán (1257–1266) uralkodása alatt kezdett el függetlenedni a központi hatalomtól, amely folyamat utóda, Mengü Temür kán (1267–1280) idejére teljesedett ki. A XIV. század elejére az Arany Horda a kelet-európai steppevidék legerősebb hatalmává vált, és kiterjedt diplomáciai kapcsolatokkal rendelkezett. Ezek alakulására hatással volt a perzsi területek fölött uralkodó mongol Ilkanida dinasztiával fennálló ellenséges viszony, valamint az 1280-as évektől a Horda nyugati területei fölött uralkodó Nogáj emír politikája. Míg az előbbi révén a nomád állam közvetett módon befolyásolta a Közel-Kelet, Nyugat-Európa és a Mediterráneum hatalmi vetélkedéseit, addig az utóbbi közvetlenül alakította a környező kelet- és közép-európai, valamint balkáni országok viszonyait. A továbbiakban e kapcsolatrendszer kialakulását és változásait mutatom be az Arany Horda függetlenedésétől a XIV. század elejéig.

Az Arany Horda Batu kán (1227–1256) halálakor még a Mongol Birodalom Transzoxániától az orosz steppékig terjedő ulusza volt, amelyet korábban Dzsingisz kán legidősebb fiára, Dzsocsira bízott. Ő azonban nem érte meg, hogy beiktathassák hivatalába, ugyanis még apja előtt, 1227-ben meghalt, így második fia, Batu lett a terület uralkodója. Az ő öccse volt Berke kán,² aki bátyja 1256-os halála után megszerezte magának a káni tisztséget.³ A Horda új ura és a perzsa területek

¹ Az Arany Horda kifejezés, amely a hajdani Mongol Birodalom legnyugatibb ulusát jelölte, a tárgyalat korszakban teljesen ismeretlen volt. Első említése egy XVI. századi történeti munkában, a *Kazány története* című műben fordult elő, „*Zlataja orda*” formában. A XIII. századtól e területet első uralkodója után *Dzsocsí ulus*szaként emlegették. Habár Dzsocsí hivatalosan nem uralkodott a terület fölött, az elnevezés ennek ellenére megmaradt, sőt az állam élén, egészen annak 1502-es bukásáig Dzsocsida leszármazott töltötte be a káni tisztséget. SCHAMILOGLU 2002. 819.

² Berke már 1238-ban hadjáratot vezetett a Krím-félszigetre és Ögödej nagykán (1229–1241) idején, testvérei Batu és Orda (1241/2–1280/1) oldalán részt vett a Kijevi Rusz elleni hadjáratokban. RASHIDUDDIN 1999. 326–327. Ő képviselte Batut a *kuriltájon* 1246-ban Güjük (1246–1248), és 1251-ben Möngke (1251–1259) nagykánna választásakor is. Berke szállásterülete 1253-ig a Kaukázus északi előterében volt, „*ott, ahol a Perzsiából és Törökországból jövő összes mohamedán útja vezet*” GYÖRFFY 1986. 248.; SINOR 2003. 324.

³ Batu legidősebb fiát Szártakot nevezte ki utódjául, akit Möngke nagykán is megerősített hivatalában, de ő Karakorumból hazafelé tartva meghalt. Nem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy ebben a halálesetben közrejátszott Berke és testvére, Berkedzser. Szártak 1257-es halála után a következő jelölt Ulagcsi herceg volt, aki szintén tragikus gyorsasággal követte elődjét. SPULER 1943. 32.; BARTHOLD–BOYLE 1960. 1187.; SCHAMILOGLU 2002. 821.

fölött uralkodó Hülegü kán viszonya feltehetőleg már ekkor megromlott, hiszen Batu halálát követően fiának, Togannak első felesége, Borakcsin megpróbálta átjátszani a trónt a mongol ilkánnak. Szándéka azonban lelepleződött, és Berke kivégeztette.⁴

A két utóállam közötti viszony kiéleződéséhez hozzájárult az is, hogy az Arany Horda kánja muszlim hitre tért. Habár az áttéréssel kapcsolatban sok még a tisztázatlan kérdés, annyi bizonyos, hogy valamikor az 1250-es évek elején történt Buharában, és Szajf ad-Dín Bakharzinak, a híres sejh-ül iszlámnak⁵ is nagy szerepe volt benne. Berke tehát jó kapcsolatot ápolt a transzoxániai muszlim klérus tagjaival, akik sokkal szívesebben láttak egy iszlám hitű uralkodót az Arany Horda trónján, mint más, akár a kereszténységet támogató kánt.⁶

A vallási orientációnak a politikában mindig nagy szerepe volt, jelen esetben Berke Karakorumtól való elkülönülést is kifejezte, csakúgy mint az, hogy Bulgárban az 1250-es évek végén pénzt veretett. Ezek között néhány érmén szerepelt a város és an-Naszírli-Dín Alláh kalifa (1180–1225) neve is, aki a Bagdadi Kalifátus régi fényének (ideiglenes) visszaállítójaként és az igazhitűség egyik szimbólumaként vonult be a köztudatba.⁷ A pénzverés mint uralkodói, állami monopólium a szuverenitás egyik fontos jelképe, így az érméken szereplő veretek is komoly politikai tartalommal rendelkeztek. A muszlim területeken csak az számított önálló uralkodónak, aki mind a *hutbával* (az uralkodó nevének fölvétele a pénteki imába), mind a *szikével* (pénzverés joga) rendelkezett. Berke a néhai kalifa nevének felvételével bizonyította hűségét a kalifátus felé, azonban azzal, hogy nem az akkori uralkodó, Al-Musztaszim⁸ nevét verette pénzeire, megőrizte méltóságát és politikai szuverenitását Bagdadtól. Ebben az időben azonban Möngke még erős kézzel tartotta össze a birodalmat és nem engedett teret az ehhez hasonló törekvéseknek, amit az is alátámaszt, hogy a kalifa nevével veretett pénzeket gyakran újraverték, és a nagykan névjegyével látták el őket. A kalifa neve 1258 után azonban újra feltűnt az érméken mint az iszlám vallású Berke Bagdad elpusztítására adott válasza.⁹

A kalifátus elleni támadásra már 1254-ben megtörténtek az előkészületek. I. Hetum (1226–1270) örmény király, amikor ebben az évben Karakorumban járt, az itt kapott hivatalos dokumentumból arról is értesülhetett, hogy Hülegü már parancsba kapta Bagdad elfoglalását. A hadjárat, amely elsöpörte az asszaszinok utolsó perzsiái főhadiszállását, és 1258. február 15-ére felszámolta a Bagdadi Kalifátust, 1256-ban indult meg.¹⁰ A támadáshoz nagykani parancsra minden mongol részállamnak hadserege egy ötödével hozzá kellett járulnia. Berke ellenállását több minden is kiválthatta a vállalkozással kapcsolatban. Először is, hithű muszlimként nem lehetett ínyére, hogy tevékeny segítséget nyújtson a kalifátus központjának lerohanásához. Emellett Hülegü első felesége, Dokuz katun jelentős befolyással rendelkezett a nagykani udvarban, és lévén nesztorianus keresztény, a terület muszlim lakosai számára ez komoly fenyegetést jelentett.¹¹ Hülegü és Berke viszonyát tovább rontotta, hogy Hülegü az alá beosztott Dzsocsida parancsnokok közül többet (mint Balagaj, Tutar vagy Kuli) is kivégeztetett parancsmegtagadás

⁴ TIZENGAUZEN 2003. 72–73.

⁵ VÁSÁRY 1990. 243.; ALGAR 1997. 110–111.

⁶ RICHARD 1967. 173–184.; VÁSÁRY 1990. 246–249.; KAMALOV 2007. 42.

⁷ HARTMANN 1993. 996–1003.; SINGATULLINA 2003. 16–26.

⁸ Al-Musztaszim az utolsó abbaszida kalifa 1247–1258-ig uralkodott, és a főváros 1258-as eleste után (febr. 10.) Hülegü őt és kíséretének néhány tagját is kivégeztette. ZETTERSTÉEN 1993. 753.

⁹ FJODOROV-DAVIDOV 1983. 81–86.

¹⁰ Bővebben lásd: RASHIDUDDIN 1999. 487–501.

¹¹ SPULER 1943. 38–40.; RUNCIMAN 2002. 860–864.

miatt. Csapataik ennek következtében visszaszöktek a derbenti szoroson át az Arany Horda területére.¹²

Bagdad eleste után nem sokkal, 1259-ben elhunyt Möngke nagykán, aminek következtében Berke hatalma rendkívül megerősödött, és ekkorra gyakorlatilag független uralkodóként állt az Arany Horda élén. Befolyását növelendő nyugat és északnyugat felé is hadjáratokat vezetett. Az 1259-ben lengyel és litván földre küldött seregek vezetői Burundaj és Nogáj¹³ voltak, akikhez segédcsapatként köteles volt csatlakozni a már vazallus Vaszilkó fejedelem, míg bátyja, Danyiil halicsi fejedelem megtagadta az együttműködést, így Magyarországra kellett menekülnie.¹⁴ Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy ugyanebben az évben Berke IV. Bélát is felszólította arra, hogy hódoljon be neki, és lépjen vele szövetségre. „Kedvező” ajánlata (gyermekük házassága, adófizetés alóli mentesség) fejében Bélának kötelessége lett volna hadserege negyed részével csatlakozni a kán nyugati hadjáratához. Minderre azonban nem került sor, mert a keleti és déli események egy időre elvonták Berke figyelmét a királyságról.¹⁵

Möngke halála után, annak két testvérét, Kubilájt (1260–1294) és Arik-Bukát (1260–1264) is nagykánvá választották, de míg az előbbi Kínában, addig az utóbbit Karakorumban. Ez a kettősség megosztotta a birodalmat, hiszen amíg Berke és a Csagatajida kán, Alugu¹⁶ Arik-Bukát, addig Hülegü Kubilájt támogatta. A trónviszály 1264-ig tartott, és Kubiláj győzelmével végződött, aki ezt követően székhelyét is áttette Kínába. Ezáltal megszűnt az a fajta erős, a nagykán által korábban gyakorolt központi hatalom, ami Möngke idejében még megvolt.¹⁷ Ezt követően Berke Arany Hordája és Hülegü *ulusza* is már csak névleg függött a nagykántól.

A kettejük közötti nyílt háború végül az 1260-as években tört ki, aminek fő oka Azerbajdzsán birtoklása volt. Azzal, hogy Hülegü Bagdad ellen vonult, a Kaukázus déli előterét is hatalma alá vonta, az pedig addig az Arany Horda érdekszférájához tartozott. Azerbajdzsán területe nemcsak az Araksz és a Kura folyók mentén elterülő dús legelők miatt, hanem a rendkívül fejlett kézműves- és textilipara, valamint a kereskedelemben betöltött kiemelkedő szerepe miatt is értékes volt. E terület adójövedelmeit még Möngke jóváhagyásával kapták meg Dzsocsi utódai.¹⁸

Miután Hülegü 1258-ban bevette Bagdadot, tovább folytatta előrenyomulását Szíriában, de ekkor már a térség utolsó nagy muszlim hatalma, a mameluk Egyiptom ellen. Ebben segítségére voltak az éppen zajló keresztes hadjáratok, amelyek nyugaton lekötötték az egyiptomi serege-

¹² SCHÜTZ 1990. 9.; RASHIDUDDIN 1999. 362.; LANE 2003. 59.

¹³ Nogáj emír az Arany Horda XIII. századi történelmének egyik legkiemelkedőbb alakja. Tatar fia, Bo'al unokája, Dzsocsi kán dédunokája, Dzsingisz kán ükunokája volt Neve más korai forrásokban is felmerült, amelyben Berke arról tájékoztatta Bajbarsz egyiptomi szultánt, hogy felvette a muszlim hitet. Ez arra enged következtetni, hogy már e korai időszakban is a Horda vezetői közé tartozott, hiszen a kán 1250-es években iszlám hitre térő történő áttéréséhez ekkoriban valószínűleg még csak az állam legfelsőbb rétege csatlakozott. SPULER 1943. 48–51.; VÁSÁRY 2005. 71–72., 75.

¹⁴ VESELOVSKIJ 1922. 24–26.; KOTLIJAR 1979. 179–180.; BURGAN 2005. 42.; FONT-VARGA 2006. 82. Az 1259-es hadjáratról tudósít: Ipatyevszkaja Letopisz: PSRL II. 848–855.; Gusztyinszkaja Letopisz: PSRL II. 342.

¹⁵ SINOR 2003. 325.; BÁRÁNY 2009. 253.

¹⁶ Csagatáj leszármazottainak hatalma Möngke trónra lépését követően igencsak megcsappant, és területeik nagy része is a Dzsocsidák birtokába került. VÁSÁRY 1990. 247–248. Alugu ezért nem sokáig volt tagja e szövetségnek. Többször is megtámadta Arik-Bukát, aki végül győzelmet aratott fölötte. Alugu 1264-ben meghalt, és helyére Kara-Hülegü fia, Mubarak került. Ő azonban nem sokáig volt kán, mert Kubiláj leváltotta, és Barakot állította a helyére. RASHIDUDDIN 1999. 377., 430–432.

¹⁷ RASHIDUDDIN 1999. 424–435.

¹⁸ VÁSÁRY 1986. 97.; KAMALOV 2007. 41.

ket.¹⁹ Hülegü előretörését az 1260. szeptember 3-án a Góliát forrásnál (Ajn Dzsalt) elszenvedett vereség állította meg.²⁰ A csata után a győztes szultán gyilkosság áldozata lett, helyét gyilkosa Rukn ad-Dín Bajbarsz Bundukdarí (1260–1277) vette át a trónon. Hogy a keresztéseket és Hülegü mongoljait is vissza tudja tartani, a diplomácia eszközehez nyúlt, és szövetségre lépett I. Anjou Károllyal (1246–1285), Nápoly és Szicília uralkodójával, így ellensúlyozhatta a pápa és az ilkán 1262-es szövetségét.²¹

Egyiptom és a perzsi mongol uralkodó szembekerülése előrevetítette Bajbarsz és Berke közeledését is. 1261-ben a szultán követséget menesztett a kánhoz, kifejezve gratulációját annak megtéréséhez, és szövetséget ajánlott neki közös ellenségükkel szemben. Ezután az első fegyveres összecsapásra is sor került az Arany Horda és az ilkanidák között, amikor 1262-ben Hülegü a derbenti szoroson átkelve rátámadt északi szomszédjára. December 10. és 15. között Berke hadvezére, Nogáj megütközött a behatolókkal, de vereséget szenvedett. A csatát követően azonban a hadiszerecsse megfordult, és miután Hülegü átkelt a Terek folyón 1263. január 13-án, csapatai súlyos vereséget szenvedtek az Arany Horda seregeitől. Ezzel párhuzamosan Bajbarsz Szíriában és Örményországban támadta meg Hülegü keresztény szövetségeseit, aki így kétfrontos háborúra kényszerült.²²

A Szaráj és Alexandria között fennálló diplomáciai kapcsolatokat csak Bizáncon keresztül lehetett fenntartani, amely ebben az időben – a Szeldzsük Szultanátus és Egyiptom hatalmát ellensúlyozandó – Hülegüvel igyekezett jó viszonyt ápolni. VIII. Palaiologosz Mihály (1259–1282) ezért gyakran tartotta vissza a szultán és a kán küldötteit, ami elmérgesítette a viszonyt Berke és a császár között. A megtorlás nem is váratott magára sokáig. 1264-ben IV. Rukn ad-Dín Kutlug Arsztan, a szeldzsük uralkodó, II. Izz ad-Dín Kejkáusz (1246–1279) testvére megkérte Berkét, hogy szabadítsa ki fivérét a bizánci fogságból. A kán el is indította seregeit Nogáj vezetésével, aki Trákián keresztül nyomult Konstantinápoly felé. A bolgárok seregével kiegészülve egészen Ainosz erődjéig szorította vissza a görög csapatokat, akik hosszas védekezés után megadták magukat. Nogáj kiszabadította a szeldzsük szultánt, akit azonban ezt követően magával vitt Szarájba, így biztosítva a két ország közti jó viszonyt.²³

Hülegü a következő évben, 1265. február 8-án meghalt, de fiának, Abagának (1265–1282) tovább kellett folytatnia a harcot az Arany Hordával, mert ugyanebben az évben Berke elindította seregeit az ilkanidák ellen. Habár az 1265 júliusában Nogáj és Abaga között lezajlott csata a Horda vereségével végződött, Abaga mégis visszavonta csapatait a Kura folyó mögé. Újabb összecsapásra azonban nem került sor, mert 1266-ban Berke is meghalt, és csapatai visszatértek a Kaukázuson túlra.²⁴ Habár Azerbajdzsánt nem sikerült megszereznie, a Dzsocsida ulusz

¹⁹ RUNCIMAN 2002. 817–896.

²⁰ RASHIDUDDIN 1999. 501–506. A csata előzményeiről és magáról az ütközetről bővebben lásd: AMITAI-PREISS 1995. 26–48.; RUNCIMAN 2002. 869–871.

²¹ SPULER 1943. 39–40.; VÁSÁRY 1986. 98.; RUNCIMAN 2002. 871–872. Hülegü több kísérletet is tett a nyugati támogatás elnyerésére, hiszen a pápával történt 1262-es kapcsolatfelvétel mellett IX. Lajos francia királynak is küldött levelet. Fia és utódja, Abaga idején is folytatódott a Horda és Bajbarsz szövetségét ellensúlyozó diplomáciai tapogatás, amelyre példa IV. Orbán pápához és I. Edwárd angol királyhoz küldött levelei. IV. Honorius pápával a későbbiekben az ő fia, Argun ilkán is ápolta az ekkor már „hagyományosnak” is nevezhető kapcsolatokat. RICHARD 1979. 295–303.; BURGAN 2005. 37., 39.; JACKSON 2005. 166.; KAMALOV 2007. 45.

²² SPULER 1943. 42–44.; GREKOV-JAKUBOVSKIJ 1950. 76–77.; BARTHOLD-BOYLE 1960. 1188.; BURGAN 2005. 37.

²³ SPULER 1943. 46–49.; BARTHOLD-BOYLE 1960. 1188.; SINOR 2003. 326–327.; VÁSÁRY 2005. 72–79. Berke Bizánc elleni hadjárata: Ibn al-Furat: TIZENGAUZEN 2003. 165.

²⁴ RASHIDUDDIN 1999. 362.; VÁSÁRY 1986. 100.; BARTHOLD-BOYLE 1960. 1188.; SPULER 1943. 49–52.

első, szinte már független uralkodójaként Berke kiterjesztette birodalma befolyását, és a térség meghatározó államává tette az Arany Hordát.

A kán Rasid ad-Dín feljegyzései szerint nem hagyott hátra örökösöket, így Batu unokája, Togan fia Mengü Temür örökölte a hatalmat. Mivel Berke az ilkánok ellen vezetett hadjárat közben halt meg, az új kán folytatta az elkezdett vállalkozást. A források megemlékeztek néhány kisebb csatáról, ám ezek nem hoztak sikert a Horda számára, így 1268-ban a két kán békét kötött egymással.²⁵ Habár az ellenségeskedés továbbra is megmaradt közöttük, az hosszú ideig nem vezetett nyílt összeütközésekhez. Szembenállásuk közvetett módon, szövetségi rendszereiken keresztül nyilvánult meg, amire jó példa a Kajdu és Barak²⁶ kánok között kialakult ellentét.

A Csagatajida dinasztia élén ekkor Barak (1266–71) állt, akit Kubiláj nevezett ki a korábbi uralkodó helyére, próbálva ezzel is magához kötni a széthullóban lévő birodalom egyik részét. Baraknak azonban nem tartott sokáig, hogy államát függetlenítse a nagykántól, amivel magára vonta a Tarbagataj-hegység és az Ilmil-folyó vidékét uraló Kajdu haragját. Kajdu Ögödej nagykan unokája volt, és rendkívül sérelmezte, hogy a nagykáni tisztség az Ögödej ágról a Toluj ágra szállt. Eltökélt szándéka volt, hogy ezt a hatalmat visszaszerzi, amihez először Barakkal kívánt leszámolni.²⁷ Ebben segítségére volt Mengü Temür, így Kajdunak 1268-ban sikerült legyőznie ellenfelét.²⁸

Az Arany Horda hadba lépését több dolog is indokolta. Kajdu végső célja a nagykáni hatalom megszerzése volt, és mivel a Horda már korábban is Kubiláj ellenségét Arik-Bukát támogatta, kapva kapott az alkalmon, hogy egy új trónkövetelő mellé álljon. Emellett Kajdu többször támogatta a Dzsocsida uluszt az Ilkanida dinasztiával folytatott harcában, amit a kán valószínűleg viszonzni kívánt. Fontos szempont volt még, hogy egy szövetségese révén Mengü Temür biztosíthatta és kiterjeszthette keleti határait, nem is beszélve arról, hogy így a transzoxánián átfutó kereskedelmi utakat is nagyobb biztonságban tudhatta. Miután Barak vereséget szenvedett, a győztes Kajdu 1269-ben a Talasz völgybe hívta össze a kuriltájt. Mengü Temür megkapta Transzoxánia északi harmadát, aminek jövedelméből Kajdu is részesült. Barak néhány várost kapott kárpótlásul.²⁹ Ennek a gyűlésnek azért volt hatalmas jelentősége, mert nem Karakorumba hívták össze, és a nagykan sem vett részt rajta. A nyugati ulusok tehát nem ismerték el többé a nagykan hatalmát maguk fölött, és az már nem is tudta érvényesíteni korábbi befolyását. Az Arany Horda, a Csagatajida dinasztia és az Ilkanida dinasztia ezáltal jogilag is függetlenné vált a Kubiláj uralta Jüan dinasztiától. Habár ezek az utódállamok mind Dzsocsingiszida kormányzat alatt álltak, az évek során hatalmi érdekeik miatt eltávolodtak egymástól, és kulturálisan is különbözővé váltak.³⁰

Miután Mengü Temür biztosította a keleti határait, és sikerült egy Ilkanida-ellenes szö-

²⁵ RASHIDUDDIN 1999. 361–362.

²⁶ Marco Polo feljegyzései szerint Barak, Kajdu testvére volt, ám ez helytelen megállapítás. Barak valójában Csagataj dédunokája, Dzsocsingisz ükunokája volt. MARCO POLO III. 45.

²⁷ Marco Polo, feljegyzéseiben kitért a Kubiláj és Kajdu közti konfliktusra és annak kiváltó okait is igyekezett feljegyezni. A két ellenfél, már 1266-ban is összecsapott egymással, ám a csatákban mindig a nagykan győzedelmeskedett. Barakot Kubiláj azért nevezte ki, hogy sakkban tarthassa Kajdut, akinek így célja eléréséhez mindenképpen el kellett mozdítania a Csagatajida *ulusz* kánját. MARCO POLO III. 42.; RASHIDUDDIN 1999. 377.

²⁸ RASHIDUDDIN 1999a. 521.

²⁹ A győztes Kajdu azonban nem tűrhette sokáig, hogy legyőzött ellenfele a közelében tartózkodjon, így egy sereg élén Abaga ellen indította. Ez a hadjárat, habár nem hozott nagyobb sikereket, hiszen Barak vereséget szenvedett az ilkán seregeitől, áttételesen mégis az Arany Horda érdekeit szolgálta. RASHIDUDDIN 1999a. 521–535.; MARCO POLO III. 45.; SPULER 1943. 53.; AMITAI-PREISS 1995. 89.

³⁰ AMITAI-PREISS 1995. 87–89.; ARSLANOVA 2005. 289–290.

vetséget is kialakítania Kajduval, nyugat felé fordult, ahol a mameluk Egyiptom és a perzsiai mongolok folyamatos harcban álltak egymással. Bajbarsz, aki korábban már Berkével is szoros diplomáciai kapcsolatot ápolt, az 1268-as békeszerződés ellenére minden eszközzel igyekezett Mengü Temürt rábírnai a Perzsia elleni hadjáratra. A kán katonai lépésekre ugyan nem vállalkozott, de támogatásáról továbbra is biztosította a szultánt.³¹

Mengü Temür ekkorra kiterjedt diplomáciai kapcsolatokkal rendelkezett, amelyek révén az Arany Horda a Közel-Kelet és a Mediterráneum térségében is jelentős befolyással bírt. E kapcsolatrendszer egyik fontos pontja a fekete-tengeri régió, illetve az itt zajló kereskedelem volt, amelyet Genova uralt.³² Az Arany Horda felségterületén, leginkább a Krímben voltak kolóniái, és ezek jövedelméből a kánok is részesedtek. Ez azonban összetűzésekhez vezetett, és ezért az itáliaiak a Fekete-tenger déli partvidékét uraló ilkánokkal is igyekeztek jó viszonyt ápolni. A monopóliumaikat folyamatosan fenyegető Velence ezzel szemben az Arany Hordához közeledett. Genova a gazdasági kapcsolatok mellett az Ilkanidák nyugati közvetítőjének szerepét is betöltötte. A kereskedőállam szövetségesei között tudhatta például I. Anjou Károlyt, akinek igen komoly tervei voltak Bizánccal szemben és a Balkánon is. Neki először a mameluk uralkodót sikerült megnyernie magának, ám miután előnyös szerződéseket kötött az ilkánokkal, le kellett mondania Bajbarsz segítségéről. Anjou Károly hatalmát azonban X. Alfonz Kasztília királya (1252–1284) fenyegette, aki e szerződéseket látva az Arany Hordával és Egyiptommal fűzte szorosabbra kapcsolatait. Azért, hogy szövetségi rendszerét megerősítse, egyik lányát VIII. Mihály bizánci császárnak, míg a másikat Nogájnak adta.³³

Palailogosz Mihály szintén igyekezett jó kapcsolatot kiépíteni az Arany Hordával, közeledését azonban Mengü Temür csak hosszú évek után volt hajlandó elfogadni.³⁴ Nem úgy Nogáj emír, aki a nyugati területek uraként már ekkor is jó viszonyt ápolt a császárral. 1272-ben VIII. Mihály, hogy országa északi végeit biztosítsa, Eufrozina nevű törvénytelen lányát az emírhez, míg Máriát, szintén törvénytelen lányát az ilkán Abagához adta hozzá. Emellett a trónörökösét, Andronikoszt V. István magyar király Anna nevű lányával háziasította össze. Az így kialakított szövetség révén Nogáj felügyelhetette a Bolgár Cárságot és a Szerb Fejedelemséget, sőt akár az Anjoukkal jó viszonyt ápoló Magyar Királyságot is. A délről fenyegető szeldzsükok és Egyiptom féken tartását Mihály Abagától várta, míg a magyar uralkodó északról tarthatta szemmel a bizánci határokat veszélyeztető bolgárokat, sőt országa felvonulási területet biztosíthatott egy esetleges kereszties hadjárat számára is.³⁵

Mihálynak szüksége volt ezekre a szövetségesekre, hiszen a Bolgár Cárságban uralkodó Konsztantin Tih cárral régóta rossz volt a viszonya.³⁶ 1277-ben hatalmas parasztlázadás tört ki

³¹ AMITAI-PREISS 1995. 89.

³² VÁSÁRY 1986. 103. A Fekete-tenger a Horda nemzetközi kereskedelmének fontos színtere volt, ahol az 1260-as évektől nagy számban jelentek meg a genovai kereskedők. Főként Kaffában és annak környékén alakították ki kereskedőtelepeiket, amit később követett még a matregai, akkermani, alustai, szudaki, jaltai, stb. Habár a XIII. század végére monopolhelyzetük megszűnt, egészen 1475-ig, az oszmán hódításig nagy jelentőséggel bírtak a térségben. VÁSÁRY 1986. 249–250.; PINTÉR 2006. 36–44.

³³ SPULER 1943. 55. 57–58.

³⁴ Emögött a tartózkodás mögött valószínűleg az 1264 óta a Szarájban tartózkodó Izzad-Dín hatását kell látnunk, aki haláláig szította az ellentétet Bizánc és Mengü Temür között. SPULER 1943. 46–49., 54–55.; VÁSÁRY 2005. 72–77.

³⁵ GREKOV–JAKUBOVSKIJ 1950. 83.; SZÉKELY 1988. 66.; VÁSÁRY 2005. 79.; BÁRÁNY 2009. 270–277.

³⁶ Ennek az volt az oka, hogy az 1274-es második lyoni zsinat alkalmával VIII. Mihály felajánlotta, hogy elismeri a nyugati kereszténység főségét, ha a nyugati államok hajlandóak megsegíteni őt szorult helyzetében. Ez a döntése azonban a szintén ortodox vallású bolgár cárt a császár ellen fordította. SPULER 1943. 60.

a disznópásztor Ivajlo vezetésével, amely megdöntötte a bolgár uralkodó hatalmát. A felkelők elfoglalták az ország fővárosát, Tirnovót és még ugyanebben az évben nyílt ütközetben győzték le Konsztantin seregeit, aki a csata során maga is életét veszítette. 1278-ban Ivajlo cárrá koronázta magát.³⁷ Palaiologosz Mihály azonban nem nézhette tétlenül ezeket az eseményeket, hiszen attól tartott, hogy a zavargások átterjedhetnek birodalmára is. Ezt megakadályozandó a korábbi cár, II. Aszen Iván unokáját – III. Aszen Iván néven – trónkövetelőként állította Ivajlóval szembe, és görög seregek élén megindította Tirnovóba. Emellett Nogajt is rávette, hogy támadja meg a lázadókat északkeleti irányból. Az egyesített támadással szemben Ivajlo nem tudta sokáig tartani magát, így 1279-re III. Aszen Iván lett az uralkodó, aki azonban nem rendelkezett megfelelő támogatással a bojárok között. Ezt kihasználva Terter György, az ország egyik legnagyobb hatalmú nemese feleségül vette Iván húgát, kitúrva a hatalomból őt és szövetségeseit. Treter 1280-tól bolgár cár lett, azonban frissen szerzett hatalmát sem a császár, sem Ivajlo nem nézték jó szemmel. A helyzetet végül Nogáj emír oldotta meg, aki lakomára hívta a korábbi parasztvezért és szövetségeseit, majd ott megölette őket. Az emír hatalma a bizánci császárral kötött szövetsége és a Hordán belüli pozíciója révén rendkívüli módon megerősödött. Az 1280-as évektől a kánok mellett ő volt a legjelentősebb politikai tényező, és befolyása mind a balkáni államok mind az orosz fejedelemségek fölött erős volt.³⁸

Nogáj növekvő hatalma (ami leginkább a Dzsocsida ulus nyugati területeit érintette) egyre inkább aggasztotta Mengü Temürt, aki 1278-ban maga is felvette VIII. Mihályt a diplomáciai kapcsolatot. Emellett az időközben elhunyt Bajbarsz utódjához, Kalaúnhoz is követséget menesztett 1280-ban, biztosítva az új egyiptomi uralkodót, hogy továbbra is szövetségeseinek tekinti.³⁹ A szultán 1281-ben szintén követeket küldött a kán udvarába, azonban akkor már Tudá Mengü (1280–87) ült a trónon. Habár Mengü Temür uralkodása idején nem zajlottak nagy hadjáratok, szövetségi rendszere révén mégis kiterjesztette a Horda befolyását és megszilárdította az immáron független állam hatalmát

Tudá Mengü alatt azonban a korábban erős káni pozíció meggyengült, hiszen az uralkodó leginkább az iszlám hit gyakorlásával foglalkozott, semmint a kormányzással. Ez lehetőséget teremtett Nogájnak arra, hogy tovább növelje hatalmát az Arany Hordán belül, és még inkább kiterjessze befolyását a környező államokra. Személye fontosságát bizonyítja az is, hogy 1282-ben Egyiptomból a Szarjba érkezett követség a kán megajándékozása után egyből az emír elé járult, hogy átadják neki a szultán jókívánságait és a neki szánt gazdag ajándékokat.⁴⁰ Bizánccal továbbra is jó viszonyt ápolt és ugyanebben az évben a császár kérésére a birodalmat háborgató szerb seregek ellen vezetett hadjáratot. Habár a támadás sikeres volt, a hazafelé tartó sereg súlyos veszteségeket szenvedett a Dirim folyón való átkeléskor.⁴¹

Az emír befolyása nemcsak a Horda déli és nyugati szomszédai, hanem a tőle északra elterülő orosz fejedelemségek fölött is erős volt. A fejedelmek ugyan formálisan Tudá Mengühöz járultak

³⁷ A cár halála után annak özvegye VIII. Mihály lánya, Mária szorult helyzetbe került. Nem akarta Bizánc segítségét kérni, mert ezzel az ország függetlenségét veszélyeztette volna, így kénytelen volt engedni a lázadóknak. 1278-ban kinyitatta Tirnovó kapuit Ivajlo seregei előtt. Ezt követően, azzal a feltétellel, hogy Ivajlo elismeri Konsztantin cár fiát, Mihályt jogos örökösül, hozzáment a lázadó vezérhez, aki így legitimálni tudta trónra lépését. VÁSÁRY 2005. 81.

³⁸ ZLATARSKI 1940. 537–575.; VÁSÁRY 2005. 79–84.; PAVLOV–JANEV 2005. 49–51.

³⁹ SPULER 1943. 61–62.; AMITAI-PREISS 1995. 90.

⁴⁰ SCHAMILOGLU 2002. 823.

⁴¹ SPULER 1943. 65.; VÁSÁRY 2005. 84–85. 101–102.

a kinevezésükért, a befolyásukat biztosító katonai segítséget mégis Nogájtól kérték. Alekszandr Nyevszkij vlagyimiri nagyfejedelem (1252–1263) halála után két utódja közül Andrej nyerte el a káni kinevezést, amibe testvére, Dmitrij nem nyugodott bele. Egymás elleni harcaikban mindketten Nogájtól kértek és kaptak segédcsapatokat, aki így folyamatosan kijátszotta őket egymás ellen.⁴²

Az emír, aki hatalmát még inkább ki kívánta terjeszteni, 1284–85-ben a Magyar Királyság ellen fordult. Bár több mint negyven év telt el az első mongol támadás (1241–42) óta, a királyság belső viszonyai most sem voltak kedvezőbbek a támadás kivédésére, mint akkor. A tatárjárás ugyan komoly anyagi és emberi veszteséggel járt, úgy tűnik, mindezt könnyebb volt pótolni, mint orvosolni az általa okozott politikai nehézségeket. IV. Bélának az ország védelme érdekében hozott döntései, a király és fia, V. István között dúló háborúskodás révén, majd István uralkodása alatt a birtokos főnemesi familiák túlzottan megerősödtek. IV. László idejére a központi hatalom egyértelműen válságba jutott, amelyen a fiatal királynak nem sikerült úrrá lennie. Ehelyett a belső politikai csatározások és a külső nyomás hatására az uralkodó a legtöbb világi és egyházi támaszát is elveszítette. Ez a széttagoltság szinte lehetetlenné tette, hogy egy a királyságot fenyegető külső erővel szemben egységesen lépjenek fel.⁴³

A mongol kánok már első inváziójuk óta kiemelt figyelmet fordítottak e régióra, jelentősebb hadjáratokat azonban nem indítottak ellene. Az első tatárjárást követően először 1259-ben érkezett hódoltatásra felszólító levél a magyar királynak Berkétől, amit azonban a kán keleti törekvései miatt nem követtek katonai lépések. Ezzel párhuzamosan azonban követséget küldtek II. Ottokár cseh királyhoz, aki állítólag hajlandó is volt szövetségre lépni a kánnal IV. Béla ellen. E kapcsolatnak valószínűleg folytatása is volt, hiszen 1274-ben a II. lyoni zsinaton a pápa is megvádolta a cseh uralkodót, hogy tervei érdekében baráti viszonyt ápolt Mengü Temürrrel és Bajbarsz egyiptomi szultánnal is. Ottokár e kapcsolataival valószínűleg IV. László és Habsburg Rudolf szövetségét igyekezett ellensúlyozni, 1278-ban azonban a morvamezei ütközetben vereséget szenvedett tőlük, sőt ő maga is holtan maradt a csatamezőn. Ez a győzelem rövid távon stabilizálta a Magyar királyság belső viszonyait, az ezt követő események miatt László mégsem tudta kihasználni sikerét.⁴⁴

A királyi hatalom konszolidációját az egyháznak a kunok megtérítésére irányuló törekvése is akadályozta. 1279-ben a Fülöp fermai püspök által vezetett pápai legátus célja az volt, hogy rákényszerítsék a királyt a még mindig régi életmódjukhoz ragaszkodó nomád alattvalóinak végleges megkeresztelésére és letelepítésére. A viharos körülmények között elfogadott „kun törvények” azonban nemcsak az egyház és László között mérgeztették el a viszonyt, de a király szembe került a hadsereg egy jelentős részét képező kunokkal is.⁴⁵ Ezek egy része az őket hátrányosan érintő rendelkezések miatt, csakúgy mint 1241-ben, dűlva, fosztogatva kivonult az országból. A kunokkal szemben az uralkodó is kénytelen volt fellépni, és 1282-ben a hód-tavi csatában vereséget mért rájuk. A győzelem, akárcsak korábban, kihasználatlan maradt, mert az újonnan megerősödő főúri klikkek és a királyi hatalom között újból kiéleződött a viszony.⁴⁶

Ezek a zavaros események 1285-re alkalmat teremtettek az Arany Hordának, hogy támadást indítson a súlyos belső problémákkal küzdő szomszédja ellen. A korabeli történetírók némelyike

⁴² FONT 1995. 128–129.; HELLER 2003. 88–89.

⁴³ SZÉKELY 1988. 52–62.; SZŰCS 2002. 387–390.

⁴⁴ SZŰCS 2002. 406–415.; BÁRÁNY 2009. 276.

⁴⁵ KLE 29.; SZŰCS 2002. 421–427.

⁴⁶ KLE 35.; SZÉKELY 1988. 54., 57–62.; SZŰCS 2002. 427–435.

szerint maga László volt az, aki behívta Nogájt és seregét, hogy így számoljon le belső ellenségeivel, ezt azonban azóta sem sikerült bebizonyítani. Valószínűbb, hogy a király a kivonult kunokat igyekezett visszahívni, akik között elképzelhető, hogy voltak tatárok is.⁴⁷

Nogáj 1284–85-ös hadjárata nem volt olyan méretű, mint az 1241-42-es támadás, és nem is járt akkora pusztítással. Az emír serege főként Abaúj, Sáros és Borsod vidékét dúlta fel, és egészen Pestig eljutott. Az ország főnemesi hadai azonban, habár nem egységesen, de több győzelmet is arattak a betörő ellenfél fölött. Északon Aba Amádé és öccse, Finta, valamint Baksa Simon fia, György állta útját a fosztogató tatároknak. Nogáj hadai, valószínűleg az olvadás miatt, már márciusban elkezdtek kivonulni az országból Erdélyen keresztül. Itt főként Beszterce és Torockó vidékét dúlták fel, nagy károkat okozva a bányavidéken. Barsa Lóránt, valamint székely, szász és román csapatok azonban többször is vereséget mértek a tatárookra, sőt az aranyosmelléki székelyek egy nagyobb seregüket is szétverték.⁴⁸

A Magyar Királyság ellen indított portya a veszteségek ellenére Nogáj szemszögéből mégis eredményesnek bizonyult. Feltehetően ez az erődemonstráció vette rá Terter György bolgár cárt, hogy hozzáadja lányát az emír fiához, Csekéhez, fiát (Teodor Szvetoszlavot) pedig túszként küldje Nogáj udvarába. Az emír ezután 1286–87-ben a Lengyel Királyság területére is hasonló portyát vezetett, feldúlva Krakó, Sandomierz és Lemberg környékét.⁴⁹

Nogáj mind a magyar, mind a lengyel területek ellen indított hadjárataira magával vitte a későbbi kánt, Telebugát (1287–1291), aki miután Tudá Mengü 1287-ben lemondott, megszerezte magának az uralkodói címet. Az új kánt már az emír nevezte ki, ami jól mutatja, hogy övé volt a tényleges hatalom az Arany Hordán belül. Telebuga azonban nem uralkodhatott sokáig, mert éppen „jótevője” szervezett ellene összeesküvést, és 1291-ben megölette, hogy helyére Mengü Temür fiát, Toktát emelje trónra.⁵⁰

Nogáj ekkoriban állt hatalma csúcán. Ellenfeleit kiiktatta, a Horda élén az általa kijelölt kán állt, és a környező államok legtöbbször fölött is erős volt a befolyása. Az emír uralma azonban már a nomád állam egységét fenyegette, hiszen saját szállásterületei⁵¹ fölött a központi hatalomtól függetlenül uralkodott, sőt maga és fia nevére pénzt is veretett, amelyen a kán neve nem, csupán saját családi tagjuk szerepelt.⁵²

A báburalkodónak szánt Tokta azonban nem volt hajlandó beletörődni abba, hogy Nogáj irányítsa. 1298-ra nyílt háború tört ki kettejük között, ami rövid időre megrendítette az Arany Horda hatalmát.⁵³ A kán 1298–99 telén nagy sereggel vonult fel az emír ellen, aki Dnyepertől nyugatra várta. Ezen a telén azonban csatára nem került sor, mert a folyó nem fagyott be, és Tokta hadai nem tudták átkelni, hogy megütközzenek az ellenséggel.⁵⁴ A következő évben Nogáj volt a kezdeményező fél, aki először egy csellel próbálkozott. Elindult kelet felé, de Toktának azt az üzenetet küldte, hogy csak kuriltájra igyekezik, és nem azért, hogy veszélyeztesse a kánt. Ő

⁴⁷ KLE 48/4.; KRISTÓ 1998. 268.; SZÜCS 2002. 435.

⁴⁸ PAULER 1899. 387–388.; SZÉKELY 1988. 68–81.; KHO 159–160.

⁴⁹ VESELOVSKIJ 1922. 31–35.; SPULER 1943. 66–68.; VÁSÁRY 2005. 88.; 107; FONT–VARGA 2006. 85.

⁵⁰ RASHIDUDDIN 1999. 362–363.

⁵¹ Nogáj ulusza a Dnyepertől nyugatra egészen az Al-Dunáig húzódtott, amelynek központja Szakcsi Szaráj, a mai Isaccea volt. VÁSÁRY 2005. 89–91.

⁵² VÁSÁRY 2005. 89–91.

⁵³ A konfliktus komolyságát jól mutatja az is, hogy Nogáj és Tokta is segítségért fordult Gazan ilkánhoz, aki azonban mindkettejüket elutasította, mondván, hogy nem akar beavatkozni a Horda belügyeibe. RASHIDUDDIN 1999. 366.

azonban nem hitt az emírnek, és seregeit összeszedve a Donhoz vonult, ahol megütközött vele, de vereséget szenvedett.⁵⁵ Ezt követően, még ugyanebben az évben Tokta ismét sereget gyűjtött, és újra felvonult Nogáj ellen, akinek táborában lázadás ütötte fel a fejét, amit csak fia segítségével tudott leverni. A kán kihasználta ellenfele szorult helyzetét, és 1299-ben a Kügenlik folyó menti csatában vereséget mért rá. Az emírt a harc során egy orosz katona elfogta, és Tokta elé vitte, aki azonnal kivégeztette.⁵⁶

Bár Nogáj meghalt, fiai még éltek, és továbbra is igényt tarthattak apjuk korábbi területeire. Tokta természetesen nem engedhette meg, hogy egykori riválisának családjá újra megerősödjön, így igyekezett minél előbb megszabadulni tőlük. Csekének sikerült elmenekülnie a Bolgár Cárságba, ahol a zavaros viszonyokat kihasználva rövid időre még a trónt is megszerezte. Ezt követően azonban a hajdani Terter György fia, Szvetoszlav a trónért cserébe kiszolgáltatta a nogájida herceget Toktának.⁵⁷

A kánnak tehát sikerült megszilárdítania hatalmát, és letörni a belső ellenállást. Ez a rövid belháborús időszak nem gyengítette meg a Horda nagyhatalmi helyzetét, sőt mindez Egyiptom révén tovább erősödött. Genova ugyanis a Fekete-tenger medencéjében végleg elvesztette kereskedelmi monopóliumát, és emiatt 1290-ben kénytelen volt Egyiptommal kereskedelmi szerződést kötni. Ugyanebben az évben a szultán Szicília királyával, I. Jakabbal és testvérével, III. Alfonzzal is szorosabbra fűzte viszonyát, és ezt a szövetségesi rendszert az Arany Horda kánja is biztosította támogatásáról.⁵⁸

Tokta a XIV. század elejére megszilárdította hatalmát a Hordán belül, megakadályozva, hogy az a korábbi Mongol Birodalomhoz hasonlóan darabjaira hulljon. Külpolitikája révén tovább erősítette az állam befolyását, amihez nagyban hozzájárult, hogy 1302-ben rendezte viszonyait az ilkanidákkal, biztosítva a kaukázusi kereskedelmi kapcsolatokat. Politikájának eredményeként utóda, Özbek kán (1313–1341) regnálásával pedig beköszöntött e nomád állam fennállásának virágkora.⁵⁹

Felhasznált irodalom

- ALGAR 1997. = ALGAR, H.: Sayf al-Dīn Bakharzī. In Bosworth, C. E. – van Donzel, E. – Heinrichs, W. P. – Lecomte, G. (ed.): *The Encyclopaedia of Islam*. IX. Leiden, 1997. 110–111.
- AMITAI-PREISS 1995. = AMITAI-PREISS, REUVEN: *Mongols and Mamluks. The Mamluk-İlkhānīd war, 1260–1281*. Cambridge, 1995.
- ARSLANOVA 2005. = ARSLANOVA, ALSU A.: Russian Research of the Interrelations of the Golden Horde with the Ilkhans of Iran and the Chagatayids. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* Vol. 58. 2005. 277–293.
- BÁRÁNY 2009. = BÁRÁNY ATTILA: Magyarország, Anglia és a tatár veszély a XIII. század második felében. *Hadtörténelmi Közlemények* 2009. 2. sz. 251–280.
- BARTHOLD – BOYLE 1960. = BARTHOLD, W. – BOYLE, J. A.: Berke. In Gibb, H.A.R. – Kramers, J. H. – Levi-Povencal, E. – Schacht, J.(ed.): *The Encyclopaedia of Islam*. I. London, 1960. 1187–1188.

⁵⁴ RASHIDUDDIN 1999. 364.

⁵⁵ RASHIDUDDIN 1999. 365.; MARCO POLO III. 73.

⁵⁶ RASHIDUDDIN 1999. 365–366.

⁵⁷ VÁSÁRY 2005. 92–96.

⁵⁸ SPULER 1943. 70.

⁵⁹ VÁSÁRY 1986. 110–117.

- BURGAN 2005. = MICHAEL, BURGAN: *Empire of the Mongols. Great Empires of the Past*. New York, 2005.
- FJODOROV-DAVIDOV 1983. = FJODOROV-DAVIDOV, GERMAN A.: *Az Arany Horda földjén*. Budapest, 1983.
- FONT 1995. = FONT MÁRTA: *Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezetek a keleti szlávok korai történetéből*. Pécs, 1995.
- FONT – VARGA 2006. = FONT MÁRTA – VARGA BEÁTA: *Ukrajna története*. Szeged, 2006.
- GREKOV-JAKUBOVSKIJ 1950. = GREKOV, B. D. – JAKUBOVSKIJ, A. JU: *Zolotaja Orda i eë padenie*. Moskva-Leningrad, 1950.
- GYÖRFFY 1986. = *Julianus barát és Napkelet felfedezése*. Ford. Györffy György, Gy. Ruitz Izabella. Budapest, 1986.
- HARTMANN 1993. = HARTMANN, ANGELIKA: al-Nászir li-Din Alláh. In Bosworth, C. E. – van Donzel, E. – Heinrichs, W. P. – Pellat, Ch. (ed.): *The Encyclopaedia of Islam*. VII. New York, 1993. 996–1003.
- HELLER 2003. = HELLER, MIHAIL: *Orosz történelem*. I. Budapest, 2003.
- JACKSON 2005. = JACKSON, PETER: *The Mongols and the West 1221–1410*. London – New York – Boston etc., 2005, Pearson.
- KAMALOV 2007. = KAMALOV, IL'JAS H.: *Otnošenija Zolotoj Ordy s Hulagidami*. Per. s tureckogo: Mirgaleev, I. M. Kazan', 2007.
- KHO = *Középkori Históriak Oklevelekben (1002–1410)*. Jegyz.: Kristó Gyula. Szeged, 2000. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1.
- KOTLJAR 1979. = KOTLJAR, MIKOLA F.: *Danilo galic'kij*. Kijiv, 1979.
- KLE = KRISTÓ GYULA (szerk.): *Kun László Emlékezete*. Szeged, 1994.
- KRISTÓ 1998. = KRISTÓ GYULA: *Magyarország története 895–1301*. Budapest, 1998.
- LANE 2003. = LANE, GEORGE: *Early Mongol Rule in Thirteenth Century Iran. Persian renaissance*. London – New York, 2003.
- MARCO POLO = *Marco Polo utazásai*. Ford.: Vajda Endre. Budapest, 2003.
- PAULER 1899. = PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. II. köt. Budapest, 1899.
- PAVLOV – JANEV 2005. = PAVLOV, PLAMEN – JANEV, JORDAN: *A bolgárok rövid története*. Budapest, 2005.
- PINTÉR 2006. = PINTÉR JÁNOS ZSOLT: *Az Arany Horda és a Fekete-tenger. Világtörténet 2006. ősz-tél*. 36–46.
- PSRL II. = Polnoe Sobranie Russkih Letopisej. T. II. *Ipat'evskaja Letopis'*. Sankt Peterburg, 1908. (újabb kiadása: Moskva, 2001)
- RASHIDUDDIN 1999. = RASHIDUDDIN FAZLULLAH: *Jami'u't-tawarikh. Compendium of Chronicles. History of the Mongols*. II. Trans.: Thackston, W.M. Cambridge, 1999.
- RASHIDUDDIN 1999a. = RASHIDUDDIN FAZLULLAH: *Jami'u't-tawarikh. Compendium of Chronicles. History of the Mongols*. III. Trans.: Thackston, W.M. Cambridge 1999.
- RICHARD 1967. = RICHARD, JEAN: La conversion de Berke et les débuts de l'islamisation de la Horde d'Or. *Revue des Études Islamiques* 1967. vol. 35. [1968]. 173–184.
- RICHARD 1979. = RICHARD, JEAN: Une ambassade mongole á Paris en 1262. *Journal des Savants* 1979. octobre – décembre. 295–303.
- RUNCIMAN 2002. = RUNCIMAN, STEVEN: *A keresztes hadjáratok története*. Budapest, 2002.
- SCHAMILOGLU 2002. = SCHAMILOGLU, ULI: The Golden Horde. In Hasan Celâl Güzel – C. Cem Oğuz – Osman Karatay (ed.): *The Turks*. Vol. 2. Ankara, 2002. 819–834.
- SCHÜTZ 1990. = SCHÜTZ ÖDÖN: Ilkánok és mamlúkok harca a Szentföld hátszágáért. *Keletkutatás* 1990. 2. sz. 3–21.
- SINGATULLINA 2003. = SINGATULLINA, AL'FIRA Z.: *Džučidskie monety povolzskih gorodov 13 veka*. Kazan', 2003.
- SINOR 2003. = SINOR DÉNES: A mongolok nyugaton. In Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás*. Budapest, 2003. Osiris. 311–338. Nemzet és emlékezet.
- SPULER 1943. = SPULER, B.: *Die Goldene Horde (Die Mongolen in Russland 1223–1502)*. Leipzig, 1943.
- SZÉKELY 1988. = SZÉKELY GYÖRGY: Egy elfeledett rettenés: A második tatárjárás a magyar történeti hagyományokban és az egyetemes összefüggésekben. *Századok* 1988. 1. sz. 52–88.

- SZŰCS 2002. = SZŰCS JENŐ: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 2002. Millenniumi Magyar Történelem.
- TIZENGAUZEN 2003. = TIZENGAUZEN, VLADIMIR G.: *Sbornik materialov, odnosjaščihsja k istorii Zolotoj Ordy v perevodah V. G. Tizengauzena. Čast' I. Izvlečenija iz sočinenij arabskih*. Sankt Peterburg, 1884. *Čast' II. Izvlečenija iz sočinenij persidskih*. Moskva, 1941. Új kiadása (orosz ford.): *Zolotaja Orda v istočnikah* I. Sost., vvodnaja stat'ja, komment.: R. P. Hrapačevskij. Moskva, 2003.
- VÁSÁRY 1986. = VÁSÁRY ISTVÁN: *Az Arany Horda*. Budapest, 1986.
- VÁSÁRY 1990. = VÁSÁRY, ISTVÁN: „History and Legend”. Berke khans conversation to islam. In Sinor, Denis (ed.): *Aspects of altaic civilization III*. Research Institute for Inner Asian Studies. Bloomington [Indiana], 1990. 230-252.
- VÁSÁRY 2005. = VÁSÁRY, ISTVÁN: *Cumans and Tatars. Oriental military in the Pre-Ottoman Balkans 1185–1365*. Cambridge, 2005.
- VESELOVSKIJ 1922. = VESELOVSKIJ, N. I.: Han iz temnikov Zolotoj Ordy: Nogaj i ego vremja. *Zapiski Rossijskoj Akademii Nauk. – Mémoires de l'Académie des Sciences Russe. Ser. VIII. Po otdeleniju istoričeskih nauk i filologii. – VIIIe sér. Classe historico-philologique T. XIII. № 6 i poslednij*. Petrograd, 1922.
- ZETTERSTÉEN 1993. = ZETTERSTÉEN, K. V.: Al-Musta'sim Bi'llah. In Bosworth, C. E. – van Donzel, E. – Heinrichs, W. P. – Pellat, Ch. (ed.): *The Encyklopaedia of Islam*. VII. New York, 1993. 753.
- ZLATARSKI 1940. = ZLATARSKI, V. N.: *Istorija na bälgarskata dăržava prez srednite vekove*. T. III. Vtoro bälgarsko carstvo. Bälgarija pri Asenevici. (1187–1280) Sofija, 1940.

GÁBOR VATAI

The foreign policy of the Golden Horde in the second part of the XIII. century

Summary

By the middle of the 13th century the steppe from China to the slants of the Carpathians was under the control of the Mongol Empire., which under some decades became the state with the biggest coherent area of history. Its unity hasn't kept for a long time. With the death of Möngke big khan in 1259 the Empire loosens up and Dzsingisian ruled descendant states came into existence. From these I'm introducing the infancy of the Golden Horde's history, which was the most western Ulus of Mongol Empire. The Ulus of the long ago Mongol Empire started to be independent in the second half of the 13th century under the ruling of Berke Khan from the central powers which process was accomplished under the ruling of Mengü Temür Khan(1267–1280). By the 14th century the Golden Horde became the strongest authority of the east European steppe whit extended diplomatic contacts. The shaping of these was affected by the hostile with the Ilkanida dynasty which ruled the Persian area just as by the politic of Nogáj emir who ruled the western areas of the Horde from the 1280's. Through the previous one the nomad state affected the political power dealing of the Near East, West Europe and the Mediterranean countries indirectly while the later one directly formed the relations of the surrounding East and Near European and Balkan States. In my work I would like to introduce the formation and changing of this relationship from the independence of the Golden Horde till the beginning of the 14th century.